

PUNAARMEE RAHVUSVÄEOSAD AASTATEL 1918–1922

Igor Kopõtin

1918. aastal loodud Punaarmee oli Nõukogude Venemaa relvajõuks, mille abil taheti saavutada kommunistliku partei revolutsioonilised eesmärgid. Punaarmeest pidi saama proletariaadi diktatuuri vahend. Kuna Punaarmee kaasabil tuli hävitada klassiühiskond, siis erinesid selle ülesehituse, struktuuri ja komplekteerimise põhimõtted oluliselt traditsioonilise rahvusliku armee omast. Punaarmee üksused tuli komplekteerida klassipõhimõttel – üksnes proletariaadi ja sellele lähedasest talupoegade poolproletariaadi klassi esindajatest. Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei (VK(b)P) programmis nimetati Punaarmeed klassiarmeeks, mis pidi pärast klasside hävitamist muutuma rahvalikuks sotsialistlikuks miilitsaks.¹

Teema käsitlemise seisukohast on oluline konstateerida, et bolševike suhtumine I maailmasõja ajal Vene keisririigi armees formeeritud rahvusväeosadesse oli negatiivne. Nii võeti 16.–23. juunini 1917. aastal Petrogradis toimunud Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölise (bolševike) Partei (VSDT(b)P) sõjaliste organisatsioonide konverentsil vastu otsus Vene armee rahvusväeosade formeerimise kohta. Bolševikud olid seisukohal, et rahvuspolkude formeerimine ei ole töölimasside huvides, kuna see on Venemaa Ajutise Valitsuse poliitika üritada õhutada konflikti Venemaa rahvaste vahel. Konverents tunnustas Venemaa rahvaste õigust rahvuspolkude moodustamisele usus, et võidab töölisproletariaat, mis asendab rahvuspolgud rahvamiilitsaga. Toonitati kõikide Venemaa rahvaste õigust enesemääramisele, mis pidi bolševike arvates viima rahvaste vabatahtliku liiduni ühtses sotsialistlikus riigis.²

¹ **Zeidler, Manfred** 1998. Eine moderne Armee ist eine offensive Armee. Die Sowjestreitkräfte im Zeichen des Stalinismus. – Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte. Hrsg. Stefan Plaggenborg. Berlin: Berlin Verlag, S. 419, 423; Из программы Российской Коммунистической партии (большевиков). В области военной. – **КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза** 1981. Москва: Военное издательство, с. 45; **Исаков, П. Ф. и др.** 1974. Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР. Москва: Воениздат, с. 34; **Гайворонски, Федот** (ред.) 1987. Эволюция военного искусства: этапы, тенденции, принципы. Москва: Воениздат, с. 141.

² Резолюции Всероссийской конференции фронтовых и тыловых организаций РСДРП(б), 16–23 июня 1917. – **КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986)** 1984. Том 1. 1898–1917. Москва: Издательство политической литературы, с. 567–568.

Sellegipoolest teenis kodusõja ajal Punaarmees peaaegu 50 Venemaa eri rahvuse esindajat. Kõige rohkem oli venelasi, ukrainlasi ja valgevenelasi, kelle osakaal punaarmeelaste seas oli 1920. aastaks kokku vastavalt 77,6%, 13,7% ja 4%.³ Peale selle moodustati Punaarmees kodusõja ajal ja sellele järgnenud aastatel Venemaa vähemusrahvustest mitmeid rahvuslikke väeüksusi. Üldiselt peeti välismaalastest ja mittevenelastest moodustatud väeüksusi bolševike kaardiväeks, keda kasutati kodusõja rinnete raskemates lahingutes ja ka sisepoliitilise olukorra jõuliseks stabiliseerimiseks.

Venemaa paljurahvuselise riigi kontekstis käsitletakse selles artiklis küsimusi, kuidas moodustati Punaarmee rahvusüksused, pidades eriti silmas nõukogude relvajõudude komplekteerimise klassilist ja poliitilist iseloomu, ning kuivõrd efektiivseks osutusid need sõjategevuses.

Artiklis on vaatluse alla võetud Venemaa piirides 1914. aastal elanud rahvustest Punaarmee koosseisu formeeritud rahvusväeosad. Välja jäävad Punaarmee „internatsionaalsed väeüksused”, mille moodustamise ja sõjategevuses rakendamise põhimõtted erinesid oluliselt Punaarmee rahvusväeosade moodustamise põhimõtetest. Samuti jäävad välja soomlastest ja poolakatest moodustatud punaüksused, sest need arvati juba tollal internatsionaalsete väeüksuste hulka.⁴

Kuigi kõikehõlmavat monograafiat Punaarmee rahvusväeosadest ei ole selle ajalooperioodi kohta seni ilmunud, on historiograafia eri rahvuste teenistusest Punaarmees üpris mahukas. Nii ilmus Punaarmee läti punaväelaste kohta juba nõukogude ajal hulganisti ajalookirjandust, millest väärivad mainimist Auseklis Spreslise, Valdis Berzinši ja Janis Krastinši tööd. Need kirjutised kannavad küll oma ajastu ideoloogilist pitserit, kuid hoolimata sellest annavad üsna selge ülevaate läti punaküttide väeosade (laskurväeosade) moodustamise põhjustest.⁵ Sama võib öelda ka eesti kütivägede historio-

³ **Колычев, Василий** 1979. Партийно-политическая работа в Красной Армии в годы Гражданской войны 1918–1920. Москва: Наука, с. 190.

⁴ **Жаров, Лев и Устинов, Виктор** 1960. Интернациональные части Красной Армии в боях за власть советов, Москва: Военное издательство министерства обороны СССР, с. 99, 101–104; **Полторацк, Сергей** 2011. Петроградские интернационалисты. – Родина, № 2 (2011), с. 60–61; Колычев 1979, с. 205.

⁵ **Спреслис, Аусеклис** 1973. Латышские стрелки на фронтах гражданской войны в Советской России. Автореферат. Рига: Институт истории Академии Наук Латвийской ССР; **Спреслис, А. И.** 1967. Латышские стрелки на страже завоеваний Октября, Рига: Зинатне; **Берзиньш, Валдис и др.** 1980, Революционные латышские стрелки (1917–1920). Рига: Институт истории Академии Наук Латвийской ССР; **Крастиньш, Янис** (ред.) 1962. Латышские стрелки в борьбе за советскую власть. Рига: Издательство Академии Наук Латвийской ССР; **Крастиньш, Янис** 1972. История Латышских стрелков (1915–1920), Рига: Зинатне; **Drizulis, A.; Krastinš, J.** 1985. Die roten Lettischen Schützen 1917–1920, Berlin: Akademie-Verlag.

graafia kohta, mis on hiljuti täienenud Hanno Ojalo publitsistlikku laadi kirjutisega, mis refereerib eelnevatel aastatel ilmunud töid.⁶ Valgevenelaste ja ukrainlaste teenistusest Punaarmee annavad ülevaate Valgevene ajaloolase Anatoli Gritskevitši ja Ukraina Teaduste Akadeemia ajaloolase Valeri Soldatenko monograafiad kodusõjast.⁷ Eri rahvuste teenistust Punaarmee on kajastatud Venemaa ajakirjades Voенно-Историтšески Журнал ja Rodina ilmunud populaarteaduslikes artiklites.⁸ Moslemitest formeeritud Punaarmee rahvusväeosade kohta on küll ilmunud huvitavad käsitlusi, kuid need on Eestis ja Euroopas raskesti kättesaadavad. Seetõttu on selles artiklis kasutatud allikana dokumendikogumikke, mis sisaldavad väärtusliku informatsiooni nende väeosade rakendamise sõjategevuses.⁹ Mainimist väärib ka nõukogude ajal ilmunud poliitiline kirjandus, mis sisaldab fakte rahvusüksuste formeerimise kohta.¹⁰ Rahvuspoliitika dimensioonis on käesolevas

⁶ **Tipner, Johannes** 1953. Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus; **Siilivask, Karl** (toim) 1982. Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). 2. kd. Eesti Töörahva kommuun. Kodusõda ja võitlus rahu eest. Tallinn: Eesti Raamat; **Мамяги, Виктор** 1987. В огне борьбы. Красные эстонские стрелки, Москва: Мысль; **Ojalo, Hanno** 2014. Punakütid. Tallinn: Argo.

⁷ **Грицкевич, Анатолий** 2009. Западный фронт РСФСР 1918–1920, Минск: Харвест; **Солдатенко, Валерий** 2012. Гражданская война в Украине 1917–1920 гг., Москва: Новый Хронограф.

⁸ **Градосельский, Василий** 2001. Национальные воинские формирования в Красной Армии (1918–1938 гг.). – Военно-Исторический Журнал, № 10 (2001); **Шубин, Александр** 2014. Красный флаг над Ригой. – Родина, № 9 (2014); **Божко, Олег** 2011. Украинцы в Красной Армии. Опыт историко-статистического анализа. – Родина, № 2 (2011); **Ганин, Андрей** 2011. „Помнят псы-атаманы, помнят польские паны...” Почему побеждала Красная Армия? – Родина, № 2 (2011); **Невская, Татьяна и Морозова, Ольга** 2011. Горцы Северного Кавказа и Красная Армия. – Родина, № 2 (2011); **Герман, Аркадий** 2011. «Не за такие порядки мы боролись». 1-й Екатеринбургский коммунистический немецкий стрелковый полк. – Родина, № 2 (2011); **Печенин, Илья** 2011. Телефонист, говорящий на идиш. Евреи в Красной Армии. – Родина, № 2 (2011).

⁹ **Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922)** 1971–1978. Сборник документов. В 4-х томах. Москва: Военное издательство министерства обороны СССР; **Хромов С. С.** (ред.) 1987. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Москва: Советская энциклопедия. **Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920** 1984. 1.–2. kd, Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁰ **КПСС о Вооруженных Силах 1981; КПСС в резолюциях и решениях съездов 1981–1984; Панкратов, Н. Р.** 1980. В. И. Ленин и Советские вооруженные силы, Москва: Воениздат; **Колычев 1979; Исаков и др.** 1974.

artiklis kasutatud bolševike liidri Vladimir Lenini kirjavahetust¹¹ ja rahvus-
asjade rahvakomissari Jossif Stalini¹² tekste.

Punaarmee esimesed regulaarüksused – läti punased kütid 1918–1920

Läti punaküttide üksus Punaarmees sai alguse 1915. aastal bolševistlikust liikumisest Vene keisririigi armees moodustatud läti rahvusväeosades. 1917. aasta revolutsioonikeerises distsipliini säilitanud läti kütipolkusid (las-
kurpolkusid), kus levis kiiresti bolševistlik ideoloogia, otsustas Nõukogude valitsus oma huvides ära kasutada kohe pärast oktoobripööret. Nii andis VSĐT(b)P juures asuva sõjalise organisatsiooni liige Vladimir Antonov-Ovsejenko 6. novembril 1917 käsu saata 12. armee koosseisust Petrogradi revolutsiooni kaitseks kohale üks läti polk. Selleks sai 6. läti Tukumsi polk (2500 meest), millele lisandus läti punaküttide juhtorgani, läti kütipolkude ühendatud nõukogu täitevkomitee (Iskolastrel) moodustatud 250-liikmeline salk (koondrood). Läti polk sai eriülesande kaitsta Nõukogude Venemaa valitsust Smolnõi palees Petrogradis. Läti kütid võtsid Petrogradis valve alla kõik tähtsamad objektid ja korraldasid Nõukogude valitsuse ja Vladimir Lenini kabineti relvastatud kaitse. Kui 10. ja 11. märtsil 1918. aastal valitsus Moskvasse kolis, võtsid läti kütid seal oma valve alla valitsuse uue residentsi – Kremli. Läti nõukogude ajaloolaste arvates olid läti punakütid sel ajal distsiplineerituim revolutsiooniline relvajõud, kellele tugines bolševike juhtkond.¹³

Sellele viitab ka läti punaküttide kasutamine peaaegu kõigil kodusõja rinnetel juba 1918. aastal. Eriti tähtsaks osutus aga punalätlaste tegevus Nõukogude Venemaa „siserindel”, kus nõukogude võimu positsioon ei olnud veel sugugi kindel. Läti punakütid mitte üksnes ei vahetanud 1918. aasta algul pealinna strateegiliste objektide ja valitsuse valves välja Punakaarti, vaid vastutasid ka rindelt valgunud ja läbi Petrogradi raudteesõlme koju naasvate vana laostunud armee sõdurite desarmeerimise eest.¹⁴

¹¹ **Ленин, Владимир** 1967–1981. Полное собрание сочинений, 5-е издание, в 55 томах. Москва: Издательство политической литературы.

¹² **Stalin, Jossif** 1946. Marksism ja rahvus- ning koloniaalküsimus, Tallinn: Poliitiline kirjandus; **Сталин, Иосиф** 1946–1952. Сочинения, в 18 томах. Москва: Государственное издательство политической литературы.

¹³ **Спреллис** 1973, с. 23–25; **Берзиньш и др** 1980, с. 71–72.

¹⁴ *Ibidem*.

1918. aasta suvel leidsid Nõukogude Venemaal aset ulatuslikud mässud, mis seadsid bolševike võimu kogu riigis tõsisesse ohtu. Kõigi nende mässude mahasurumisel kasutati „kõige distsiplineerituimat revolutsioonilist relvajõudu” – läti punakütte. Kuna läti kütidiviisi põhijõud olid sel ajal koondatud Moskvasse, siis suruti just neid rakendades maha VK(b)P kunagiste poliitilise „kaasteeliste” – vasakesseeride mäss nõukogude pealinnas.¹⁵

Punalätlased tõestasid oma truudust bolševikele ka nn Lockhardi vandenõu paljastamisel, millest sai alguse punane terror ja lätlaste märkimisväärne kaasamine nõukogude julgeolekuorgani – Ülevenemaalise Erakorralise Komisjoni (tšekaa) teenistusse juhtivatele kohtadele. Väidetavalt plaanisid Briti diplomaadi Robert Bruce Lockhardi juhitud vandenõulased õhutada läti punaküttide seas mässu, mis aga luhtus läti punaküttide suurtükidivisjoni ülema, tulevase tiipstseki Eduards Bērziņši ebaõnnestunud värbamise tõttu.¹⁶

Juba 1918. aasta algul, kui bolševikel regulaarset armeed veel polnud, hakati läti punaküttide salku saatma kodusõja rinnetele. Huvitaval kombel osutus punalätlaste esimeseks lahinguülesandeks sõjategevus Soome valgete ja sakslaste vastu selleks ajaks juba iseseisva Soome territooriumil. Kaks punalätlaste salka koguarvuga kuni 250 võitlejat sõdisid esialgu Tampere all ja seejärel kaitsesid Ino forti Soome lahe ääres. Samal ajal sõdisid punalätlaste salgad Józef Dowbor-Muśnicki juhitud Poola korpuse vastu Valgevenes Bobruisk-Žlobini piirkonnas ning osalesid veebruaris punaste pealetungis Rostovile Doni ääres. Kokku sõdis Venemaal 1918. aasta algul 9000 punalätlast.¹⁷

Mais 1918. aastal formeeriti punalätlastest läti kütidiviis. See oli üks esimesi Nõukogude Venemaa regulaarväe – Punaarmee – väeüksusi. Märkimisväärne on sellekohane VNFSV rahvasasjade rahvakomissariaadi 7. mai otsus lubada erandkorras formeerida rahvusväeosa, sest lätlased olevat tõestanud oma truudust revolutsioonile.¹⁸

¹⁵ *Спреслис* 1973, с. 34–38; *Берзиньш* 1980, с. 99–110; *Крастиньш* (ред.) 1962, с. 53–71; *Софинов, Павел* 1960. Очерки истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии (1917–1922) Москва: Государственное издательство политической литературы, с. 68–78.

¹⁶ *Софинов* 1960, с. 95–107.

¹⁷ *Спреслис* 1973, с. 25–28. *Берзиньш* 1980, с. 73–77; Донесение начальника штаба Западного фронта В. Н. Егорьева в штаб главковерха о положении на фронте, 28.02.1918, № 67. – *Директивы* 1971, т. 1, с. 82.

¹⁸ *Спреслис* 1973, с. 31; *Берзиньш* 1980, с. 87.

Läti kütidiviisi üksused formeeriti aprillis ja mais 1918. aastal mitte ainult Petrogradis, vaid üle kogu Kesk-Venemaa. Peale jalaväeüksuste formeeriti suurtüki-, lennu-, ratsaväe- ja teiste väeliikide üksused, mida lätlastel enne polnud. Isikkoosseis komplekteeriti valdavalt vabatahtlikest (üle 85%) lätlastest, kes olid kas demobiliseerunud endistest läti kütipolkudest, sõjapõgenikest, Venemaale evakueeritud töelistest ning teistes Punaarmee üksustes teeninud lätlastest. Isikkoosseis kasvas kiiresti. Kui aprillis oli diviisis 8000 kütiti, siis novembris juba 17 000 ning see kujunes Punaarmee kõige suuremaks ja tugevamaks üksuseks. Kolme brigaadiga läti diviisi ülemaks määrati esialgu Jukums Vācietis, kes 6. septembril 1918. aastal määrati kogu Vene NFSV relvajõudude ülemjuhatajaks.¹⁹

1918. aasta suvel, kui Punaarmee põhiüksused olid veel formeerimisjärgus, saadeti läti kütid kõige ohtlikumasse piirkonda – Idarindele, kus nad sõdisid Tšehhoslovakkia korpuse vastu Kaasani all. Esimesel kokkupõrkel hästi organiseeritud tšehhide-slovakkidega punalätlased end heast küljest ei näidanud. 4. läti polku süüdistati Lenini sünnilinna Simbirski loovutamises valgetele, sest lätlased olevat hakanud korraldama miitingut, keeldunud täitmast käske ja tõmbunud omavoliliselt tagalasse.²⁰ Suve lõpus 1918 rakendati läti kütte lahingutes Põhjarindel, sügisel Iževski ja Votkinski mässu mahasurumisel, seejärel Lõunarindel.²¹

Sõjategevuse kandumisel Läti ja Eesti territooriumile 1918. aasta lõpus võttis Nõukogude Venemaa relvajõudude kõrgeim juhtorgan Vene SFNV Revolutsiooniline Sõjanõukogu (Revvoensovet) vastu otsuse Lätimaa Punaarmee moodustamise kohta, mida küll asuti ellu viima alles 1919. aasta jaanuari algul. Selle operatiivtaktikalise üksuse tuumikuks said läti kütidiviis ja Moskva internatsionaalne diviis. Märtsiks moodustati 2. läti kütidiviis, mille tuumikuks said tšekaa läti rahvusüksused.²² Operatiivselt

¹⁹ *Спреслис* 1973, с. 31–33, 41; *Берзиньш* 1980, с. 89–90.

²⁰ Из доклада командования фронта в высший военный совет и наркомвоен об обстоятельствах сдачи Симбирска. 25.07.1918, № 362. – *Директивы* 1971, т. 1, с. 405–408.

²¹ *Спреслис* 1973, с. 40–41, 45–46; *Берзиньш* 1980, с. 111; *Крастиньш* 1962, с. 83–114, 136–138; Донесение С. К. Попова и члена Архангельского губисполкома А. Г. Зеньковича в наркомвоен о военном положении губернии. 28.07.1918 № 192; Телеграмма руководителя северного участка завесы и Петроградского района обороны в высший совет, 01.08.1918, № 194; Доклад командования фронта главному о положении на Южфронте. 13.10.1918, № 299; Приказ командованию 2 армии о ликвидации контрреволюционного мятежа в Ижевско-Воткинском районе и подготовке к наступлению на Уфу, 30.09.1918, № 430. – *Директивы* 1971, т. 1, с. 223, 225, 353, 451.

²² Запись разговора по прямому проводу И. Вацетиса с П. Авеном о положении на Валкском фронте, 01.02.1919, № 496. – *Директивы* 1971, т. 1, с. 525.

allus Lätimaa Punaarmee Põhjarinde juhatusle. Pärast lahingute eemaldumist Läti territooriumilt nimetati Lätimaa Punaarmee 7. juunil ümber 15. armeeks. Huvitaval kombel juhtis põhiliselt Eesti ja Läti vastu tegutsesvat 15. armeed eestlane August Kork (alates 31. juulist 1919) ja tema järel eestlane Aleksander Kukk.²³

Septembris 1919 viidi läti kütidiviis Lõunarindele, kus osaleti oktoobris Orjol-Kromõ lahinguoperatsioonis, etapiti ka pealetungi pealöögi suunas. Selleks ajaks oli diviisis 1900 tääki, 42 kuulipildujat ja 13 suurtükki. Orjoli võtmisel tegutsesid lätlased koostöös Eesti kütidiviisiga ning Kromõ all Ukraina punakasakatega. Selles punastele edukaks osutunud operatsioonis hinnati läti kütte kõrgelt.²⁴ Operatsiooni käigu ja eriti läti punaküttide vastu tundis isiklikult huvi Lenin.²⁵

1919. aasta oktoobrist detsembrini rakendati läti 5. Zemgale eriülesandega polku sõjategevuses Vene valgete Loodearmee vastu Petrogradi ja Narva all. 1920. aastal võitles läti diviis terves koosseisus valgete vastu Taurias, Kahhovka sillapeal ja Perekopi maakitsusel.²⁶

Vastavalt 11. augustil 1920 Läti ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud rahulepingule pidi nõukogude pool desarmeerima kõik Punaarmee läti rahvusväeosad. Seetõttu saadeti 28. novembril 1920 läti kütidiviis Lõunarindel laiali. Diviisi isikkoosseis, milles oli 48% etnilisi lätlasi, jagati 52., 51. ja 15. diviisi vahel. Rohkesti punalätlasi jätkas teenistust Punaarmees ja tšekaas juhtivatel ametikohtadel. Kokku võis teenistuse Punaarmees läbida kuni 80 000 lätlast.²⁷

²³ Приказ армиям фронта о продолжении активных действий в направлении Прибалтики и Архангельска, 07.01.1919, № 473. – **Директивы** 1971, т. 1, с. 498; **Василевский, Александр** 1988. Дело всей жизни. Воспоминания. Кн. 1. Москва: Издательство политической литературы, с. 44; **Gorelik, Jakov** 1969. Revolutsiooni sõdur. Tallinn: Eesti Raamat, lk 15–16.

²⁴ **Спреслис** 1973, с. 48–49; **Берзиньш** 1980, с. 203, 215, 221, 224; **Крастиньш** 1962, с. 321–334. Докладная записка командования фронта главному о необходимости оставления на фронте Латышской стрелковой дивизии, 23.09.1919, № 122.– **Директивы** 1972, т. 2, с. 133–135.

²⁵ **Панкратов** 1980, с. 21.

²⁶ **Спреслис** 1973, с. 49–50; **Берзиньш** 1980, с. 251–252, 260–262, 270–275, 288–296; **Крастиньш** 1962, с. 432–436.

²⁷ **Берзиньш** 1980, с. 325–326; **Градосельский** 2001, с. 2; **Хромов** 1987, с. 323; **Шубин** 2014, с. 87–91.

Eesti kütiväed punaste teenistuses 1918–1920

Kuigi eesti punaküttide lahingutee ristus läti punaküttidega Vene kodusõjas tihti, erineb nende üksuste tekkelugu üksteisest siiski oluliselt. Kui läti punaküttide tegevus sai organisatsioonilise alguse läti rahvusväeosadest, siis eesti bolševikel ei õnnestunud oma mõju eesti rahvusväeosades nii otsustavalt levitada.²⁸ Pärast Eesti okupeerimist sakslaste poolt koondusid eesti bolševikud Petrogradi, kus 13.–15. juulil 1918 korraldati VK(b)P eesti sektsioonide konverents. Seal otsustati luua eesti proletaarlaste rahvuslikud väeosad „kuna mitte kõik eestlased ei valda küllaldaselt vene keelt”. Samas otsuse märgiti, et eesti kommunistlikud üksused hakkavad kuuluma „üleüldise Vene armee koosseisu, kus juhatamine on täielikult VNFSV käes”.²⁹

Esimesed eesti kommunistlikud väeüksused moodustati Petrogradis. Selleks oli Tallinna kommunistlik pataljon (hilisem 1. Tallinna kütipolk), mis formeeriti 1918. aasta mai lõpus ja saadeti Idarindele. Seal moodustati augustis lisaks eesti ratsaväeeskadron ja eesti suurtükiväedivisjon. 1918. aasta novembriks formeeriti eesti kütiväeosade formeerimise sõjanõukogu eestvedamisel Petrogradis ja Jamburgis lisaks 1. Tallinna polgule veel 15. Tartu eesti kommunistlik polk, 14. Narva polk ja 2. Viljandi eesti kommunistlik polk.³⁰ Isikkoosseis eesti kütipolkudesse värvati kommunistidest ja Petrogradi eesti kogukonnast. Nii nagu punalätlaste puhul, eelistati ka punaestlasi kasutada talupoegade mässude mahasurumistel. Nii said Tartu ja Narva kütipolgud tuleristsed „kulakliku” mässu mahasurumisel Moloskovitsõ-Volossovo piirkonnas Petrogradi kubermangus. Pärast seda saadeti Tartu kütipolk Põhjarindele. Üksikuid eestlasi võitles ka teistes Punaarmee üksustes eri rinnetel.³¹

Enne Eestisse tungimist koondati kõik eesti kütiväeosad Jamburgi, kust lähtudes osalesid nad hiljem 7. armee 6. diviisi koosseisus lahingutes

²⁸ Tipner 1953, lk 40–41.

²⁹ VK(b)P eesti sektsioonide konverentsi tulemused. A. Konverentsi resolutsioon eesti kommunistlike väeosade moodustamise kohta. 13.–15. juuli 1918, nr. 44. – **Kodusõda** 1984, 1. kd, lk 57.

³⁰ Tipner 1953, lk 59–60, 64–67; 1. Tallinna eesti kommunistliku kütipolgu asutamine, 27.07.1918, nr. 47; Punaarmee eesti väeosade organiseerimine Petrogradis, 14.08.1918, nr. 49; Eesti kommunistide organiseerimistöö Petrogradis Eestimaa vabastamiseks Saksa okupatsioonist, 08.09.1918, nr. 61; Viljandi eesti kommunistliku kütipolgu formeerimine, 15.09.1918, nr. 70. – **Kodusõda** 1984, 1. kd., lk 23–64, 73, 78.

³¹ Siilivask 1982, lk 114–115, 129.

Eestimaa territooriumil.³² „Internatsionaalset abi” eesti kütidele „Eestimaa vabastamiseks kapitalistidest” pidid osutama teised 7. armee väeosad.³³

29. novembril 1918. aastal kuulutati Narvas välja Eesti nõukogude vabariik – Eesti Tööraha Kommuun. Märkimisväärseks võib pidada seda, et juba samal päeval ilmus Lenini avaldus Punaarmee toetusest Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina nõukogude valitsusele, kus ta märkis vajadust võtta nimetatud alade „šovinistidelt” ära võimalus tõlgendada Punaarmee edasitungi okupatsioonina. Seoses sellega tekkis 1918. ja 1919. aasta vahetusel vajadus koondata eesti kütiväeosad ühte üksusesse ja moodustada koguni Eesti Punaarmee.³⁴ Selleni jõuti küll alles 1919. aasta veebruari lõpus, sest pärast Eesti Rahvaväe edukat vastupealetungi punaste vastu jaanuaris 1919 kandsid eesti kütiväeosad tõsiseid kaotusi ja nende lahinguvõimekus kahanes oluliselt. Punaarmee ülemjuhataja Väcietis avaldas seepeale arvamust, et tollal veel 6. diviisi alla kuulunud eesti kütipolgud oleks tarvis viia Novgorodi ümberformeerimisele. Sellele vaidles tuliselt vastu Eesti Tööraha Kommuuni nõukogu esimees ja sõjakomissar Jaan Anvelt, kes soovis nõrgestatud ja laostunud eesti kütiväeosad uuesti lahingusse paisata.³⁵

Pärast lisaformeerimist märtsis 1919 koondati eesti punaväed kahe brigadiga eesti kütidiviisi ja neid rakendati lahingutes Petseri –Võru suunal (nn Pihkva grupp). 7. armee koosseisust eraldatud väeosadest ja eesti kütidiviisist moodustati lõpuks Eesti Punaarmee, mille staabiülemaks sai eesti kütiväeosade lisaformeerimise konsultant, endine Vene kindralstaabi alampolkovnik August Kork.³⁶ Märgitakse, et eesti kütidiviisi jaoks ei jätkunud varustust, relvastust ega vormiriietust. Punaste lühiajalisel paiknemisel Eestis toimus mobilisatsioon vaid osaliselt, mistõttu kevadel 1919 tekkisid raskused eesti kütiväeosade komplekteerimisel rahvuskaadriga. Eesti Punaarmee juhtimises valitses aga segane olukord ja kaksikvõim.³⁷

³² **Tipner** 1953, lk 72; Punaarmee ülemjuhatause juhend Idarinde juhatajale Punaarmee eesti ja soome väeosade koondamiseks Jamburgi, 16.11.1918, nr. 97. – **Kodusõda** 1984, 1. kd., lk 111, 113–114.

³³ **Siilivask** 1982, lk 151.

³⁴ Punaarmee toetus Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina nõukogude valitsusele, 29.11.1918, nr. 114. – **Kodusõda** 1984, 1. kd., lk 121; **Siilivask** 1982, lk 151.

³⁵ Запись разговора по прямому проводу главкома с командующим северным фронтом Д.Н. Надежным о положении на фронте, 24.01.1919, № 489. – **Директивы** 1971, т. 1, с. 517–519.

³⁶ Eesti Punaarmee organiseerimine, Eesti armee juhatajale käskkiri, 07.03.1919, nr. 343. – **Kodusõda** 1984, 2. kd, lk 95–96; **Siilivask** 1982, lk 193.

³⁷ **Siilivask** 1982, lk 195, 300–301; **Eesti Vabadussõda** 1996. 1. kd. Tallinn: Mats, lk 476.

Eesti Punaarmee koosseisu kuulunud 10. kütidiviisi ülem Nikolai Kurganski märkis Pihkva grupi lahingutegevuse ebaõnnestumise põhjusi Petseri rindelõigus analüüsidest muu hulgas ära üksuste võitlusvõimetust, ülekurnatust, varustuse ja distsipliini puudumist ning juhtivkoosseisu puudulikku ettevalmistust.³⁸ Probleemid süvenesid, kui mais 1919 eesti kütidiviisi ülem Leonhard Ritt vahetult enne Eesti Rahvaväe pealetungi Pihkva suunal poolt vahetas. Kuigi selles pealetungis kogu eesti kütidiviisi hävitada ei õnnestunud, langes diviisis, mille ridades võis tollal olla umbes 4000 eestlast, võitlusmoraal veelgi.³⁹ Suvel 1919 formeeriti umbes 2500 sõdurini kahanenud eesti kütidiviisi ümber üksikbrigaadiks ja saadeti Daugavpilsis.⁴⁰ Sügisel 1919 uuesti diviisiks formeeritud eesti kütiväeosad saadeti Lõunarindele, kus nad 13. armee koosseisus koos läti kütidega osalesid Orjol-Kromõ lahinguoperatsioonis, mille käigus vallutasid eestlased Orjoli ja Kurski. Jaanuaris 1920 võitles Eesti kütidiviis Nestor Mahno armee vastu Jekaterinoslavi kubermangus ja seejärel valgete vastu Taurias. Pärast Tartu rahu sõlmimist saadeti eesti kütidiviis laiali ja selle allüksused paigutati 46. kütidiviisi koosseisu.⁴¹ Üksikud eestlased jätkasid teenistust Punaarmees, kus mõned neist tegid ka karjääri. Kokku võis neil aastail Punaarmees teenistuse läbida 10 000 eestlast, mis oli lätlastest 10 korda vähem.⁴²

Nõukogude vabariikide sõjaline ühtsus: leedu-valgevene ja ukraina rahvusüksused aastatel 1919–1920

Lätlastest ja eestlastest moodustati Punaarmee rahvuslikud väeosad selleks, et maskeerida sõja riikidevaheline iseloom kodusõjaks ning põhjendada Punaarmee tegevust Baltimaades. Samal eesmärgil formeeriti 1919. aasta algul fiktiivse Leedu-Valgevene vabariigi (Litbel) Valgevene-Leedu armee (Läänearmee ümbernimetamise teel) ning Nõukogude Ukrainas – Ukraina

³⁸ Petseri rindelõigus Punaarmee pealetungi ebaõnnestumise põhjused, Punaarmee 10. kütidiviisi sõjanõukogu ettekanne 7. armee juhatajale, 25.04.1919, nr. 370. – **Kodusõda** 1984, 2. kd, lk 123.

³⁹ **Rosenthal, Reigo** 2008. Laidoner – väejuht. Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn: Argo, lk 229–231; **Tipner** 1953, lk 129–133.

⁴⁰ **Siilivask** 1982, lk 466–467; **Tipner** 1953, lk 139, 150–151.

⁴¹ **Siilivask** 1982, lk 467–474; **Tipner** 1953, lk 158–200; Директива армиям фронта о ликвидации орловской и кромской групп противника, 25.10.1919, № 328. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 364–365.

⁴² **Ojalo** 2014, lk 143–144.

Nõukogude armee. Nendesse operatiiv-strateegilistesse väekoondistesse määrati täiesti tavalised Punaarmee regulaarüksused.⁴³

Valgevenelastest rahvusväeosi Punaarmees ei loodud, kui välja arvata katse moodustada mais 1919 Minski töölistest töölispataljonid.⁴⁴ Valgevenes formeeritud Punaarmee üksused kandsid oma nimetuses küll kohanime, kuid nende rahvuslik koosseis oli mitmekesine. Punaarmeesse mobiliseeritud valgevenelasi suunati teenistusse oma kodukohast kaugemale, peamiselt Idarindele. Samuti ei tekkinud valgevene rahvusväeosi Läänearmee formaalse ümbernimetamisega Valgevene-Leedu armeeks 13. märtsil 1919.⁴⁵

Valgevene-Leedu armee rahvuslikuks tuumikuks pidi saama leedu kütidiviis, mis sai oma nimetuse 21. jaanuaril 1919 Pihkva diviisist ümbernimetatuna. Sõjategevuses Leedu vabariigi vastu jaanuaris-märtsis valdavalt venelastega komplekteeritud diviisi täiendati osaliselt kohalike elanikega – leedulaste arvelt, kelle protsent ei olnud sugugi suur. Läänearme juhataja Dmitri Nadežnoi hindas leedu kütidiviisi lahinguvõimekust lahingutes Panevėžyse linna pärast kriitiliselt väheseks. Pärast raskeid lahinguid Vilniuse pärast ja Ukmergė lähedal aprillis ja mais 1919. aastal kaotas leedu diviis peaaegu täielikult lahinguvõime ning selle riismed formeeriti 4. kütidiviisi koosseisu.⁴⁶

Aprillis 1919 ilmus VK(b)P Keskkomitee direktiiv nn nõukogude vabariikide sõjalisest ühtsusest, mis tähendas ühtsete ja rahvusüleste põhimõtete rakendamist Punaarmee juhtimises ja isikkoosseisu komplekteerimises. Teisisõnu pidi punaväe üksuste moodustamine ja juhtimine olema tsentraliseeritud ja alluma Vene NFSV kõrgemale sõjalisele juhtorganile – revolutsioonilisele sõjanõukogule. Sama aasta mais kiideti direktiiv formaalselt heaks liiduvabariikide kaitsenõukogudes ning 1. juunil andis ülevenemaaline kesktäitevkomitee välja dekreedid Vene, Ukraina, Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene nõukogude vabariikide sõjalisest liidust „võitlemiseks relvastatud interventsiooni vastu”. Alates sellest ajast likvideeriti kõik „rahvuslikud armeed”

⁴³ Хромов 1987, с. 323, 339, 691.

⁴⁴ Ленин 1975, т. 50, с. 330–331.

⁴⁵ Грицкевич 2009, с. 120.

⁴⁶ Из записи разговора по прямому проводу командующего фронтом Д. Надежного с командующим армией Латвии П. Славеном о мерах по укреплению положения на фронте армии, 28.03.1919, № 48. – Директивы 1972, т. 2, с. 64; Хромов 1987, с. 339. Крастиньш 1972, с. 261–265; Запись разговора по прямому проводу начальника полевого штаба Ф. Костяева с начальником штаба фронта Н. Доможировым о положении под Вильно, 25.04.1919, № 53; Докладная записка начальника оперативного отделения оперативного управления полевого штаба начальнику штаба о неудаче операции по овладению Вильно, 09.05.1919, № 59. – Директивы 1972, т. 2, с. 68–69, 73–74.

ja reorganiseeriti Lääne ja Ukraina rinded. Reorganiseerimise käigus nimetati Valgevene-Leedu Punaarmee 9. juunil 1919 ümber 16. armeeks.⁴⁷

Vene bolševike suhtumine nii Ukraina omariiklusesse kui ka teistesse endise Venemaa äärealadel tekkinud riikidesse lähtus klassivõitluse teooriast, mille järgi riiklik iseseisvus oleval kasulik vaid kapitalistidele, kes rõhuvad proletaarlasel. Riiklik iseseisvus võis õige olla vaid siis, kui võim riigis koonduks tölisklassi kätte ehk hakkaks valitsema proletariaadi diktatuur. Sellele pidi järgnema „loomulik“ liitumine teiste riikide töörahvaga.⁴⁸

Bolševike võim leidis Ukrainas tuge valdavalt idapoolsetes venekeelsetes regioonides, Donbassis ja Harkovis. Enne seda, kui ukraina kommunistid (borotbistid)⁴⁹ asusid veebruaris 1919 koostööle vene bolševikega, ei olnud punastel nõukogude võimu edendamisel regioonis piisavalt ukrainakeelseid aktiviste. Küll olid aga juba 1918. aastal moodustatud mitmed ukraina punakaardi üksused, mis koosnesid valdavalt venekeelsetest ukrainlastest Kesk- ja Ida-Ukrainast ning osalesid sõjategevuses Saksa, Austria-Ungari ja hiljem Ukraina hetmani Pavlo Skoropadski vägede vastu.⁵⁰

30. novembril 1918. aastal moodustati Ukraina ajutise tööliste ja talupoegade valitsuse dekreediga Ukraina nõukogude armee (Ukraina Punaarmee), mille juhatajaks määrati Vladimir Antonov-Ovsejenko. Uue armee koosseisu määrati Vene NFSV Punaarmee Kurski suuna grupi väed – uue armee juhataja kodukandis Tšernigovi kubermangus tekkinud Boguni ja Taraštšanski punaste partisanisalgad, milles oli umbes 4000 meest. Need salgad koondati 1. ülestõusudiviisi, mis peagi nimetati ümber 1. Ukraina nõukogude diviisiks. Kuid pealetungi alguseks detsembris 1918 selgus, et diviisi isikkoosseis, Tšernigovi punapartisanid, ei soovinud oma kodukohast kaugemale minna, mistõttu oli üksuse juhtimine raskendatud.⁵¹

⁴⁷ Грицкевич 2009, с. 121; Проект директивы ЦК о военном единстве. – КПСС о Вооруженных Силах 1981, с. 69–70; Siilivask 1982, lk 220–221; Солдатенко 2012, с. 377–378.

⁴⁸ Stalin 1946, lk 82–86; Сталин 1951, т. 4, с. 6–9, 15–216, 174–176, 228–229; Ленин 1977, т. 41, с. 334–335.

⁴⁹ Ukraina kommunistide (borotbistide) partei tekkis mais 1918. a kui vasakesseeride ja hiljem kommunistlik organisatsioon pärast eraldumist Ukraina sotsiaalrevolutsionääride (esseeride) parteist. Borotbistid kandsid nimetust nende peamise ajalehe Borotba (Võitlus) järgi. Veebruaris 1919, pärast läbirääkimisi Harkovis, asusid borotbistid koostööle Vene bolševikega ning tõrjuti hiljem viimaste poolt poliitikast välja.

⁵⁰ Екельчик, Сергей 2010. История Украины. Становление современной нации. Киев: Издательство К.И.С., с. 135–136; Колычев 1979, с. 206; Солдатенко 2012, с. 171–174, 176, 253.

⁵¹ Солдатенко 2012, с. 260–263.

1919. aasta alguses liitus Ukraina nõukogude armeega ajutiselt mitmeid kohalike atamanide juhitud partisaaniüksusi, kellest suurimad olid Nestor Mahno ülestõusuarmee Jekaterinoslavi kubermangus ning Taurias, Hersonimaal ja Zaporozžjes tegutsenud ataman Nikifor Grigorjevi partisaanisalgad. Nendest formeeriti Pavel Dõbenko juhitud 1. Ukraina Dnepri-tagune (Заднепровская) nõukogude diviis. 4. jaanuaril 1919 moodustati Ukraina rinne, kuhu lisandusid mitte ainult Ukrainas, vaid ka Venemaal formeeritud või reorganiseeritud diviisid. Sõjaväe organiseerimisega Ukrainas tegeles 29. jaanuaril loodud Ukraina nõukogude vabariigi valitsuse sõjakomissariaat komissar Nikolai Podvoiski juhtimisel. Märtsis võttis Ukraina nõukogude valitsus vastu dekreeidi, mille järgi tunnistati Ukraina nõukogude armee Vene NFSV Punaarmee osaks.⁵²

Ukraina Punaarmee üksustes alanud „võitluses partisaniliikumise vastu” (борьба с партизанщиной)⁵³ toimus üksuste ulatuslik reorganiseerimine, mis viis kokkupõrgeteni atamanidega. Pärast 1. juunil 1919. aastal vastu võetud Venemaa kesktäitevkomitee dekreeiti liiduvabariikide sõjalisest ühtsusest reorganiseeriti Ukraina nõukogude armee üksused VNFSV Punaarmee mudeli järgi, Ukraina rinde üksused aga anti Lõunarinde käsutusse.⁵⁴

Oktoobris 1918 teenis Punaarmees ligikaudu 50 000 etnilist ukrainlast, kelle arv pidevalt kasvas ja võis kodusõja lõpus olla umbes 750 000 inimest ehk 13,7% kogu Punaarmee koosseisust. See tähendas, et 1919. aastal oli ukrainlaste arv Punaarmees 5–7 korda suurem kui kõikides bolševikevastastes Ukraina relvajõududes kokku (Ukraina Rahvavabariigi armee ja Ukraina Galiitsia armee). Sama aasta juunis oli Nõukogude Ukraina relvajõududes 188 000 inimest, kellest suur osa olid etnilised ukrainlased. Märkimisväärselt sai enamik väeüksusi, mis formeeriti vahetult Ukraina rindel või Ukraina nõukogude armees, täiendust Ukrainast, mitte aga Nõukogude Venemaalt.⁵⁵

Üheks tuntumaks ja püsivamaks ukraina rahvusüksuseks Punaarmees kodusõja aastatel ja pärast seda oli punakasakate korpus (Червоне козацтво),

⁵² Солдатенко 2012, с. 314–315; Серебряков, Г. И. и др. 1979. Краснознаменный Киевский. Очерки истории Краснознаменного Киевского военного округа (1919–1979), Киев: Издательство политической литературы Украины, с. 23, 25–27, 35; Шубин, Александр 2013. Махно и его время. О великой революции и Гражданской войне 1917–1922 гг. в России и на Украине, Москва: URSS, с. 143.

⁵³ Вт Постановление VIII съезда РКП(б) по военному вопросу, 18–23 марта 1919. – КПСС в резолюциях и решениях съездов 1983, т. 2, с. 95.

⁵⁴ Солдатенко 2012, с. 322–327; Серебряков 1979, с. 38.

⁵⁵ Божко 2011, с., 51–52.

mis tekkis Harkovis poolt vahetanud Ukraina Keskraada väeüksuste põhjal. Saades täiendust Tšernigovi, Harkovi ja Donbassi punakaartlaste seast, moodustasid punakasakad 1. Ukraina punakasakate ratsaväepolgu, mis osales sõjategevuses Vene valgete ja Ukraina Rahvavabariigi armee vastu. Suvel 1919 moodustati polgust brigaad, 1920. aastal aga 8. punakasakate diviis ja seejärel 1. punakasakate korpus Vitali Primakovi juhtimisel. Punakasakad näitasid ennast lahingutes tõhusa üksusena. Muu hulgas võtsid ukraina punakasakad osa Orjol-Kromõ pealetungioperatsioonist 1919. aasta sügisel koos läti kütidiviisiga.⁵⁶

Eraldi nähtuseks võib pidada Punast Ukraina Galiitsia armeed (Червона Українська Галицька Армія, ЧУГА). Olles loodud Lääne-Ukraina Rahvavabariigi regulaararmeena lääne-ukrainlastest – valdavalt endise Austria-Ungari alamatest, peeti oma põhivaenlaseks Poola vabariiki. Armeed sai purustavalt lüüa Poola kindrali Józef Halleri armeelt Zbruczzi lahingus juulis 1919, pärast mida liitus kindral Anton Denikini juhitud Vene valgete Lõuna-Venemaa relvajõududega. Pärast denikinlaste lüüasaamist sügisel 1919 liitusid sõjalistest kaotustest ja tüüfusepidemiast laostunud Ukraina Galiitsia armee üksused lepingu alusel veebruaris 1920 pealetungiva Punaarmeega lootuses jätkata võitlust poolakate vastu. Pärast reorganiseerimist jaotati Punase Ukraina Galiitsia armee üksused Punaarmee 12. ja 14. armee vahel (kokku veidi alla 20 000 sõduri). Aprillis 1920 läks Ukraina Rahvavabariigi armee poole üle 3. Ukraina Galiitsia ratsaväepolk, mistõttu osad Galiitsia punaüksused desarmeeriti, juhtkond aga arreteeriti. Galiitsia 1. brigaad saadeti 44. kütidiviisi koosseisus poolakate vastu rindele, kus nad said Mahnovka all 1920. aasta mai algul purustavalt lüüa. Galiitsia sõdurite põhiliseks ajendiks punaste poolel võidelda sai nende poolavastatus.⁵⁷

Baškiiria, Tatarstani ja Uurali moslemite rahvusväeosad Punaarmees

Kodusõda puudutas kõiki Venemaa osi, kaasa arvatud moslemitega asustatud Kesk-Aasia ja Uurali piirkond. Baškiirias ja Tatarstanis avaldati detsembris 1917 soovi saada rahvuspoliitiline autonoomia ning baškiiride rahvuslik

⁵⁶ Хромов 1987, с. 110; Солдатенко 2012, с. 136, 164, 398–399, 570; Серебряков 1979, с. 21, 41, 45; Директива армиям фронта об образовании ударной группы 13 армии и задачах в Орловской операции, № 310, 09.10.1919. – Директивы 1972, т. 2, с. 349.

⁵⁷ Солдатенко 2012, с. 487–515; Дерябин, А. И. 1998. Национальные армии. Гражданская война в России 1917–1922, Москва: Аст, с. 32–34; Abbott, Peter; Pinak, Eugene 2004. Ukrainian Armies 1914–55. Oxford: Osprey Military, p. 24.

asutav kogu otsustas hakata Orenburgis formeerima autonoomia kaitseks rahvusväeosi. Oktoobriks 1918 moodustati Baškiiria diviis ja jaanuaris 1919 korpus. Samal põhimõttel organiseerusid tatarlased, kellel veebruaris 1918 oli Ufaas umbes 5000 sõdurit. Esialgul orienteerusid baškiirid ja tatarlased Siberi ajutisele valitsusele ja Orenburgi kasakaväe atamanile Aleksandr Dutovile, mistõttu nad sattusid konfliktile bolševikega.⁵⁸

Kuid oktoobris 1918 riigipöörde tulemusel Omskis võimule tulnud admiral Aleksandr Koltšak ilmutas rahvusküsimuses erakordset paindumatust ega lubanud baškiiridele rahvuslikku autonoomiat. See tõukas baškiire veebruaris 1919 koostööle bolševikega, kes deklareerisid rahvaste enesemääramisõigust. Läbirääkimistel baškiiridega nõudis Lenin ultimatiivses vormis nende väljaastumist Koltšaki vägede vastu või kohest desarmeerimist. Kuna punaste 1. armee operatiivruumis tegutsenud revolutsioonikomitee rakendas ületulnud baškiiride vastu repressioone, sundis see osasid baškiire (üks pataljon, ratsaväepolk ja üks ratsaväeeskadron) järjekordselt poolt vahetama ja asuma teenistusse Koltšaki vägedesse.⁵⁹

Siiski saavutati baškiiride ja bolševikkude vahel kokkulepe ning 20. märtsil 1919 tunnustas Moskva Baškiiria Autonoomset Nõukogude Vabariiki.⁶⁰ 5. aprillil 1919 andis Revvoensovet välja ametliku käsu baškiiria rahvusvägede formeerimise kohta. Nii moodustati Baškiiria revolutsioonikomitee (Bašrevkom) juhtimisel baškiiridest Saranskis ja Belebeis kolme polguga kütibrigaad.⁶¹ Esialgul taheti seda saata Lõunarindele, kodukohast kaugemale, mistõttu komitee pöördus otse Lenini poole palvega jätta polk Idarindele.⁶² Samal ajal tekkisid kokkupõrked 1. armee punaarmeealaste ja baškiiria rahvusüksuste sõdurite vahel, mida pidi isiklikult lahendama Revvoensoveti esimees Lev Trotski.⁶³ Ka Idarinde juhatus avaldas arvamust, et baškiiria rahvusüksused on kasulikud jätta propaganda ja agitatsiooni mõttes kodukohta, kui viia alamotiveeritud sõdurid Lõunarindele.⁶⁴

⁵⁸ Из докладной записки Уральского областного военного комиссариата в Наркомвоен о подавлении контрреволюционных выступлений на Урале, № 49, 21.02.1918. – **Директивы** 1971, т. 1, с. 61–62.

⁵⁹ Телеграмма Ленина и Сталина председателю Уфимского губревкома Б. Нимвицкому, № 724, 06.02.1919. – **Директивы** 1971, т. 1, с. 753; Телеграмма С. Гусеву, 09.02.1919, № 469. – **Ленин** 1975, т. 50, с. 259.

⁶⁰ **Ленин** 1975, т. 50, с. 472.

⁶¹ **Ганин** 2011, с. 13.

⁶² Шифrogramма Ленин – Троцкому, 06.06.1919, № 623. – **Ленин** 1975, т. 50, с. 342.

⁶³ **Волгогонов, Дмитрий** 1994. Троцкий, т. 1, Москва: Новости, с. 255.

⁶⁴ Докладная записка Реввоенсовета фронта В.И. Ленину о положении на фронте, 05.06.1919, № 651. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 692.

Siiski sõdis 1919. aasta suve lõpus baškiirlaste kütibrigaadi üks kütipolk denikinlaste vastu 14. armee koosseisus Lõunarindel, misjärel augustis hakati kütibrigaadi koondama 7. armee tugevdamiseks Petrogradi rindele.⁶⁵ Oktoobris hakkasid kütibrigaadi esimesed osad jõudma Petrogradi rindele, kus nad paisati lahingutesse Eesti armee ja Vene valgete Loodearmee vastu. Novembri lõpus sai 3. baškiiria ratsaväepolk ülesande teostada tiibmanööver 2. kütidiviisi löögigrupi koosseisus taanduvate Vene valgete vägede vastu Monastõreki alal, suruda vastane Eesti piiri taha ning vallutada eestlaste käes olnud Suur-Žerdjanka sillapea Narva jõe idakaldal.⁶⁶

Augustis 1919 tuli Koltšaki poolelt üle Musa Murtazini juhitud baškiiria ratsaväebrigaad, mis paisati lahingutesse Uurali kasakate vastu Turkestani rindel, kus oktoobris kaotati ägedates lahingutes kuni 60% isikkoosseisust. Detsembris oldi ümberformeeritud ja 1920. aastal osaleti sõjategevuses poolakate vastu. Baškiiria kütibrigaad valvas samal ajal riigipiiri Lätiga.⁶⁷ Kevadel 1921 saadeti kõik baškiiria rahvusväeosad laiali, isikkoosseis demobiliseeriti või jaotati Punaarmee teistesse väeosadesse. Kokku võis baškiiria rahvusväeosades teenida kuni 40 000 sõdurit.⁶⁸

Kuna tatarlased tegid esialgu baškiiridega rahvusautonoomia küsimuses tihedat koostööd, moodustati Punaarmees lisaks puhtalt baškiiride rahvusväeosadele ka segakoosseisuga tatari-baškiiri väeosad, nagu Birski polk Ufaas, Uurali tatari punakommunaaride pataljon ja Kaasani sotsialistlik tatari polk. Suurt tööd selles suunas tegi 1918. aastal moodustatud moslemite sõjaväe keskkollegium, kes üritas luua moslemite Punaarmeed. Seda mõtet ellu ei viidud, kuna tatarlastest vabatahtlikud ja mobiliseeritud saadeti Punaarmee tavaliste üksuste täiendamiseks Idarindele. 1919. aastal loodi tatarlastest Kaasanis rohkem kui 12 roodu- ja pataljonisuurust üksust, kelle komandöre õpetati välja Kaasanis moslemite komandörikursustel. Hiljem moodustati tatarlastest kaks kütibrigaadi, mis sõdisid Koltšaki vägede vastu. Aprillis 1919 koondati nad Volga-Tatari üksikuks kütibrigaadiks,

⁶⁵ Запись разговора по прямому проводу главкома с командующим 7 армией Д. Надежным о сосредоточении сил и направлении главного удара, 23.10.1919, № 140; Проекты решений Политбюро ЦК о мерах борьбы с Мамонтовым, конец августа 1919, № 287. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 154, 325.

⁶⁶ Из записи разговора по прямому проводу главкома с В. Гиттисом об обстановке на Запфронте, 24.11.1919, № 153. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 165.

⁶⁷ Приказы армиям фронта о задачах дальнейшего наступления, 15.09.1919, № 519. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 550.

⁶⁸ Дерябин 1998, с. 11–12; Ганин 2011, с. 13.

mida rakendati üsna edukalt moslemitest usuvendade vastu Kesk-Aasias – Taškendis ja Ferganas.⁶⁹

Peale baškiiride ja tatarlaste moodustati mitmeid üksusi teistest Uurali moslemirahvastest, nagu Astrahani segakoosseisuga moslemi koondpataljon, Orski vabatahtlik moslemi lahingusalk, 21. moslemi nõukogude polk, Orenburgi moslemi polk, Iževski kommunistlik polk udmurtidest ja teised.⁷⁰ 1918. aastal moodustati Idarindel mitme armee ja diviisi poliitosakonnas sektsioonid poliitilise ja ideoloogilise töö tegemiseks moslemiusuliste tšuvaššidest, tatarlastest ja baškiiridest punaarmeelestega.⁷¹ Punaarmee üksuste formeerimist Uurali rahvastest võib põhjendada poliitilise sooviga võita kohalike elanike poolehoid võitluses valgekaartlaste vastu Uuralis ja Siberis. Seda enam, et Baškiiria ja Tatarstan said Vene kodusõja ajal tihti ägedate lahingute paigaks.⁷²

Turkestani rahvusväeosad

Kuigi VK(b)P keskkomitee juures loodud Turkestani büroo ja idamaiste rahvaste kommunistlike organisatsioonide keskbüroo tegelesid Kesk-Aasia rahvaste ja moslemitega juba alates 1919. aastast⁷³, osutus Punaarmee rahvusväeosade formeerimine Kesk-Aasias (Turkestanis) siiski äärmiselt keeruliseks, sest kohalikud elanikud avaldasid uuele võimule visa vastupanu ning samuti puudus kohustusliku sõjaväeteenistuse kogemus tsaariajast.⁷⁴ Üks esimesi Punaarmee regulaarüksusi Turkestanis oli märtsis 1918 venelaste formeeritud turkmeenide piirivalvesalk Kuškas. Suurimatest rahvus-

⁶⁹ Садыкова, Бахыт и Ауезов, Махамбет. Деятельность Центрального мусульманского комиссариата Советской России (страницы истории), Центр-Азия, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1131095220>, (03.09.2015). Приказание командованию 1 и 4 армий о ликвидации противника в районе Илецкого Городка, 26.08.1919, № 502; Из записи разговора по прямому проводу М. Фрунзе с командующим 1 армией Г. Зиновьевым о задачах 1 армии в операции против Уральских белоказаков, 14.09.1919, № 516; Приказ командованию 1 армии об отправке частей на помощь войскам Туркестанской республики, 04.10.1919, № 530; Докладная записка командования фронта в Реввоенсовет республики и главкому об организации управления фронтом в связи с переездом командующего и части штаба в Ташкент, 23.01.1920, № 574. – **Директивы** 1972, т. 2, с. 536, 546, 563, 607.

⁷⁰ Градосельский 2001, с. 2.

⁷¹ Колычев 1979, с. 197.

⁷² Vt nt Сталин 1951. О татаро-башкирской республике. – Сочинения, т. 4, с. 49–50.

⁷³ Исаков и др. 1974, с. 51; Колычев 1979, с. 193.

⁷⁴ Градосельский 2001, с. 3.

üksustest formeeriti suvel 1918 Punaarmee 1. Taškendi moslemi pataljon. Peale selle formeeriti Taga-Kaspia rinde jaoks usbekkidest, kasahhidest ja tadžikkidest segakoosseisuga üksikroodud ja -divisjonid koguarvuga vaid 1500 inimest. Kõikides nendes üksustes varieerus kohalike osakaal 1/3 kuni 2/3 isikkoosseisust.⁷⁵

Kasahstanis üritati esimene mobilisatsioon korralda aprillis 1919, kuid selleks moodustatud 18 sõjaväekomissariaati suutsid leida kasahhe vaid ühe ratsaväebrigaadi jaoks. Veidi lihtsamaks osutus Kasahstani ja Venemaa piiriladel elanud kasahhide mobiliseerimine. Sellepärast formeeriti kasahhi ratsaväebrigaad Idarinde 4. armee jaoks Taga-Uurali kasahhidest ja seda hoopis Samaara kubermangus. 1920. aastaks küünis Punaarmee rahvusväeosades teeninud kasahhide arv umbes 3000-ni.⁷⁶

1920. aastal suudeti formeerida vabatahtlikest kirgiisidest ja usbekkidest vaid üks ratsaväe koondbrigaad. Aasta lõpuks koondati Kesk-Aasias formeeritud ratsaväeüksused ühte ratsaväediviisi, milles oli suur osakaal venelastel. Nõukogude Turkestani rinde juhatuse plaan kehtestada Kesk-Aasias üldine sõjaväekohustus ja kutsuda 1920. aastal Punaarmeesse 30 000 turkmeeni kukkus peaaegu täielikult läbi. Nii kandis üldine sõjaväekohustus vilja alles mais 1922, mil õnnestus formeerida kaks üksust – 1. Turkestani mägikütidiviis ja 22. mägiratsaväepolk.⁷⁷

Kaukaasia rahvusväeosad

Vene NFSV Rahvasasjade Rahvakomissariaadi initsiatiivil ja toetusel formeeriti samuti mitmeid vähemusrahvuste üksusi, mille hulgas olid Põhja-Kaukaasia rahvaste väikeüksused.⁷⁸ Esimeste hulgas formeeriti ingušsiidest ratsapartisanisalgad Musa Taipovi ja Hizyr Orchanovi juhtimisel, kes sõdisid augustis 1918 osseedist Vene valgekaartlaste polkovniku Lazar Bičerahovi juhitud Tereki kasakate ja talupoegade vastu. Samal ajal sõdisid valgekasakate vastu ka mitmed Osseetia bolševikkude kermenistide⁷⁹

⁷⁵ Манжолов, Керейхан 1973. Национальные формирования Красной Армии в Средней Азии и Казахстане в 1918–1920 гг. Автореферат на соискание научной степени кандидата исторических наук. Алма-Ата, с. 13, 15–17.

⁷⁶ Манжолов 1973, с. 18–20.

⁷⁷ Градосельский 2001, с. 3; Манжолов 1973, с. 20–21, 24.

⁷⁸ Градосельский 2001, с. 2.

⁷⁹ Kermen – Osseetia rahvusrevolutsiooniline partei, mis tekkis suvel 1917 Põhja-Osseetia pealinnas Vladikavkazis. Sai nimetuse rahvusromantiliseltsi kangelaselt, kes olevat langenud legendaarses võitluses kohalike feodaalide vastu 19. sajandi algul. Partei toetas Vene

salgad. Sügisel 1918 osalesid Groznõi kaitsmisel Aslanbek Šeripovi juhitud tšetšeenide punased partisanid. Jaanuaris 1920 loodi Põhja-Kaukaasias Tereki ülestõusnute grupp, mis üritas koordineerida ingušside, tšetšeenide, ossetide, kabardiinide ja balkaaride punaste partisanisalkade tegevust selles piirkonnas. Vene bolševikkudel õnnestus saavutada põhjakaukaaslaste poolehoid, toetades nende rahvuspüüdeid Tereki kasakate vastu.⁸⁰

1918. aasta suvelahingutes kasutasid Vene bolševikud oma võimu kinnitamiseks oskuslikult ära tšetšeenide ja ingušside vastuolu Bičerahovi all olnud ossetide ja kabardiinide vahel. Järjekindlalt kasakavastast retoorikat kasutades suudeti luua tšetšeenidest irregulaarne nn Tšetšeenia Punaarmee ja kermenistidest 1. Šaria löögikolonn, kelle liikmetele maksti kõrget palka ja lubati rüüstata kasakate vara. Mägilased olid sunnitud toetama bolševikke osaliselt Vene valgekaartlaste šovinistliku poliitika tõttu. Nõukogude võimu taaskehtestamisel Põhja-Kaukaasias 1920. aastal kohtas bolševike jäik poliitika mägilaste visa vastupanu. Aprillis 1920 moodustati Vladikavkazis Punaarmee mägilaste ratsaväeüksuste formeerimise valitsus, mille ülesanne oli luua üheksa polku ja kolm brigaadi, milles kokku ligi 10 000 võitlejat, sõjaks Aserbaidžaani vastu. See tegevus kukkus aga läbi ning üks kohalikest moodustatud 1. Dagestani kütipolk läks peaaegu täielikult mässama hakanud mägilaste poolele üle.⁸¹

Ideed luua mägilastest ratsaväediviis arendas rahvusasjade rahvakomissar Jossif Stalin Nõukogude-Vene – Poola sõja ajal 1920. aastal.⁸² See mõte ei leidnud aga piisavalt toetust ja põhjakaukaaslastest regulaarüksuste loomiseni kodusõja lõpuks ei jõutud. Tänapäeva Vene historiograafias märgitakse kodusõja ajal Põhja-Kaukaasias tekkinud olukorra erakordset keerulisust, mis oli tingitud etnilisest mitmekesisusest ning usulisest ja sotsiaalsest eripärast.⁸³

Punaarmee sissetungiga Taga-Kaukaasiasse kerkis küsimus moodustada rahvusväeosad kohalikest elanikest. Nii suutis nõukogude võim ajavahe-

bolševikkude rahvus- ja sotsiaalpoliitikat, mida kohandati kohalikele oludele. Aprillis 1918 liitus Kermen VK(b)P-ga, kuid säilitas esialgu rahvusliku staatuse.

⁸⁰ Ганоцкий Н. Г. и др. 1971. Краснознаменный Северокавказский. Очерк истории Краснознаменного Северокавказского военного округа. Ростов: Ростовское книжное издательство, с. 49–51, 81, 85. Безугольный, Алексей 2007. Народы Кавказа и Красная Армия. 1918–1945 годы. Москва: Вече, с. 48–51.

⁸¹ Безугольный 2007, с. 55–57, 74–75, 78–79.

⁸² О создании боевых резервов республики, записка в Политбюро РКП(б). – Сталин 1951, т. 4, с. 347.

⁸³ Невская и Морозова 2011, с. 44.

mikus 1920–1922 formeerida Taga-Kaukaasias aserbaidžaaani, armeenia ja gruusia Punaarmee üksused osaliselt juba eksisteerinud rahvuslikke väeüksuste baasil. Regulaarüksuste loomiseni jõuti alles 1922. aastaks, mil loodi aseritest 34. Sergo Ordžonikidze nimeline mägikütidiviis, armeenlastest 16. kütidiviis ning grusiinidest 1. Kaukaasia Gruusia kesktäitevkomitee nimeline kütidiviis ja 25. Batalpašinski Adžaaia kesktäitevkomitee nimeline kütipolk.⁸⁴

Volga sakslased ja juudid Punaarmees

1918. aasta sügisel loodi kolm rahvusväeosa ka Volga-äärsetest saksa kolonistidest. Üks nendest oli Moskvast resideerinud Saksa saatkonna valvamiseks mõeldud rood.⁸⁵ Suurimaks üksuseks oli aga Volga sakslaste Jekaterinenstadti polk, kes sõdis Lõunarinde koosseisus Harkovi all ja Donbassis, kus kaotas maikuu lahingutes kuni 85% isikkoosseisust, jätkates ometi tõkkesalga sunnil surmavat pealetungi. Pärast seda saadeti üksus laiali ja ellujäänud sõdurid jaotati teiste üksuste vahel 13. armees. Kolmandaks üksuseks oli Volga sakslaste ratsaväebrigaad, mis sõdis kuni kodusõja lõpuni kuulsa 1. ratsaväearmee koosseisus.⁸⁶

Punavõimu seostatakse Venemaal juutidega tihti just nende aktiivse osavõtu pärast Vene revolutsioonist ja kodusõjast. Kuigi kodusõja-aastatel võis Punaarmees sõdida märkimisväärselt palju, ligikaudu 200 000 juuti, mis moodustas umbes 7% kogu isikkoosseisust, siis eraldi juudi rahvusüksuste loomiseni siiski ei jõutud. Erandiks oli kevadel 1919 Odessa juutidest formeeritud juudi reservpataljon, mis eksisteeris vaid mõne kuu.⁸⁷ Juutide suurt osakaalu Punaarmee üksustes, eriti juhtivatel positsioonidel, põhjendatakse sellega, et juudid olid bolševikele teistest rahvustest lojaalsemad, pärinesid reeglina ühiskonna alamkihtidest ja olid erinevalt vene sõduritest haritumad. Ideed juudi rahvusväeosade formeerimisest Punaarmees toetust ei leidnud,

⁸⁴ Градосельский 2001, с. 3; Ленин – Орджоникидзе об усилении Грузинской Красной Армии, 13.02.1922. – КПСС о Вооруженных Силах, с. 186; Безугольный 2007, с. 118–120.

⁸⁵ Телеграмма Поволжскому комиссариату по немецким делам, 17.07.1918. – Ленин 1975, т. 50, с. 122.

⁸⁶ Герман 2011, с. 56–57.

⁸⁷ Тинченко, Ярослав 2014. Під зіркою Давида. Еврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках, Київ: Темпора, с. 78–79.

sest see olevat kutsunud esile juudivaenulikust, mis oli tollal Punaarmee vägagi märkimisväärne.⁸⁸

Kokkuvõte

Punaarmee rahvusväeosade moodustamise asjaolud olid erinevad, kuid teenisid bolševike eesmärki – kehtestada nõukogude võim üle kogu Venemaa. Vene kodusõda haaras endise Vene keisririigi elanikkonna laiad massid ning võttes arvesse paljurahvusliku riigi eripära, puudutas see peaaegu kõiki rahvusrühmi. 1917. aasta revolutsioon kutsus Venemaal esile paljude rahvaste püüde riiklikule iseseisvusele või rahvuspoliitilisele autonoomiale. Kuna kodusõda kandis väga selget poliitilist iseloomu ning sõdivate poolte olukord sellest tingituna tihti muutus, tekkis vajadus võtta kiiresti vastu poliitilisi otsuseid, et kaasata eri rahvusrühmi sõjalisse ja poliitilisse võitlusse. Selles küsimuses suutsid bolševikud, kes deklareerisid Venemaal ammu ihaldatud rahvaste enesemääramisõigust loosungite ja dekreetidega, võita mitme rahvusrühma ja hõimu poolehoidu. Seda soodustas omakorda Vene valgete erakordne paindumatus ja lühinägelikkus rahvuspoliitika küsimuses, mis tõukas autonoomiat ja kohati ka riiklikku iseseisvust nõudnud rahvaid koostööle bolševikega.

1918. aastal sattusid bolševikud äärmiselt keerulisse poliitilise olukorda, kus nende võimu ohustasid mitte ainult Vene valgekaartlased ja välisriikide interventsioon, vaid ka mitmesuguste sotsiaalsete gruppide, ennekõike talupoegade pidevad ülestõusud eri piirkondades protestiks bolševike käivitatud ühiskonna kihistuse vaenu ja toidupoliitika vastu. Olukord kulmineerus bolševikkude „kaasteeliste” – vasakesseeride mässuga Nõukogude Venemaa pealinnas Moskvas. Selles kriitilises situatsioonis said bolševikud toetuda vaid nendele Punaarmee üksustele, mis olid formeeritud mittevenelastest. Selleks oli esialgu läti punaküttide diviis, kellest kujunes välja „Lenini kaardivägi”. Läti punakütid valvasid bolševike juhtkonda ja surusid julmalt maha bolševike oponentide ja talupoegade mässe ning võitlesid esimeste seas valgekaartlaste ja interventide vastu. Läti kütid olid väga efektiivsed bolševikele eriti ohtlikuks muutunud sisemiste mässude ja ülestõusude mahasurumisel, sest neil puudusid kohalikega sotsiaalsed, majanduslikud, keelelised ja kultuurilised sidemed. Samal ajal Punaarmee tavaliste regulaarüksuste lojaalsuses kaheldi, sest nad olid enamasti komplekteeritud

⁸⁸ Печенин 2011, с. 49–50.

talupoegadest, kelle meelsus oli kõikuv. Kuid sattudes lahingusse tugevate Tšehhoslovakkia korpuse üksustega, näitasid punalätlased esialgu üles nõrkust. Edaspidi edutati bolševikele truudust kinnitanud punalätlasi Punaarmee ja tšekaa juhtivatele positsioonidele, Läti kütidiviisi aga rakendati Vene valgete vastu kõige ohtlikumatel rindelõikudel.

Eesti kütiväed ei olnud võrreldes punalätlastega nii arvukad ega võimekad. Üheks suuremaks põhjuseks võib siin pidada lätlastest nõrgemat kommunistlikku propagandat, mis ei suutnud eriti edukalt 1917. aastal Vene armee koosseisus formeeritud eesti rahvusväeosade sõdurite moraali mõjutada. Erinevalt lätlastest eelistasid eesti rahvusväeosades teeninud sõdurid jääda Venemaale mineku asemel kodumaale. Sündmuste edasine areng 1919. aasta alguses näitas, et bolševike juhtkond tundis huvi eestlastest, lätlastest, leedulastest ja valgevenelastest rahvusüksuste loomise vastu pigem poliitilistel kui sõjalistel eesmärkidel. Bolševike jaoks oli oluline asendada riikidevahelise konflikti situatsioon kodusõja kontekstiga, vastandades punaseid „internatsionaliste” valgetele „suurvene šovinistidele” (nn kodanlikele natsionalistidele). Nii oli Nõukogude Eestimaa, Valgevene-Leedu ja ka Ukraina armeede moodustamine pigem harilike Punaarmee väekoondiste formaalne ümbernimetamine. Seejuures valgevene rahvusväeosi üldse ei loodud. Valgevenes formeeritud Punaarmee üksused kandsid küll geograafiliste kohtade nimetusi, kuid komplekteeriti rahvuslikul segapõhimõttel. Leedu diviisi allüksustes teenisid enamasti venelased koos väheste leedu kommunistidega. Pärast Punaarmee ilmset sõjalist ebaedu Läänerindel nimetati „rahvuslikud” väekoondised 1919. aasta suvel tagasi Punaarmee numbrilisteks armeedeks ja diviisideks.

Rahvusväeosade küsimuses võib oluliseks pidada VK(b)P 1. juuni 1919. aasta dekreeti nõukogude vabariikide sõjalisest ühtsusest, mis tähendas strateegilisel ja operatiivsel tasandil sõjalise juhtimise tsentraliseerimist ehk koondumist VNFSV kõrgeimasse sõjaväe juhtimisorganisse – revolutsioonilisse sõjanõukogusse. Sellega võeti Eesti, Läti, Valgevene, Leedu ja Ukraina nõukogude valitsustelt ära sõjalise juhtimise võimalus. Peagi likvideeriti ka Eesti, Läti ja Leedu-Valgevene nõukogude valitsused, võttes nendelt ära kogu võimu majanduslikes ja poliitilistes küsimustes.

Ukrainas oli olukord kodusõja ajal äärmiselt segane ning bolševikud Moskvast said aru, et võidab see, kes suudab võita kohalike poolehoidu ja seejärel organiseeruda. Selle strateegilise eesmärgi saavutamiseks sõlmiti koostöölepped mitme kohaliku atamaniga, kelle seas olid suurimad relvastatud üksused ataman Grigorjev ja ataman Mahnol. Samuti kaasati liitlas-tena tegevusse ukrainakeelseid kommuniste – borotbiste, kelle kaudu üritati

levitada nõukogude võimu ukrainakeelse elanikkonna seas. Seejärel ässitati partisanivastase võitluse raames omavahel kokku liitlastest atamanid, misjärel nad samm-sammult likvideeriti. Ukraina rahvusüksustest olid Punaarmee koosseisus esialgu venekeelsetest piirkondadest Tšernigovist, Harkovist ja Donbassist formeeritud üksused, kellest suurimaks oli punakasakate korpus. Ukrainlaste suhteliselt suurt osakaalu Punaarmees võib seletada tollal veel nõrgalt arenenud ukraina rahvusliku eneseteadvusega.

Eraldi nähtusena võib käsitleda endise Austria-Ungari alamatest formeeritud Ukraina Galiitsia armee teenistust Punaarmee koosseisus 1920. aastal. Fenomen seisneb selles, et galiitslased, kes võitlesid oma riigi eest Lääne-Ukrainas, olid meelestatud Poola-vastaselt, mistõttu keeldusid moodustamast ühist rinnet poolakatega liidus olnud Ukraina Rahvavabriigi armeelega. See tõukas poolakatele sõjaliselt kaotanud galiitslasi koostööle esialgu denikinlaste ja seejärel bolševikega.

Uurali moslemitest rahvusväeosade formeerimine oli tihedalt seotud baškiiride ja tatarlaste püüetega asutada rahvuspoliitiline autonoomia. Kuna oktoobris 1918 riigipöörde järel Omskis võimule tulnud admiral Koltšak oli rahvusautonoomia küsimuses jäik ja jätkas poliitilist liini „ühtselt ja jagamatust Venemaast”, põhjustas see sõjaväeliselt organiseeritud baškiiride ja tatarlaste ülemineku bolševike teenistusse. Viimased pidasid oluliseks võita poolehoid kohalike rahvuste seas eesmärgiga kehtestada selles regioonis nõukogude võim. Seetõttu hakati jõudsalt toetama baškiiride, tatarlaste, udmurtide ja tšuvašide rahvusväeosade loomist. Edaspidi ilmutasid need väeosad üpris väljapaistvat lahinguefektiivsust, seda eriti Volga tatarlaste diviisi rakendamisel nende moslemitest usuvendade vastu Turkestanis.

Turkestanis kukkus seevastu kohalike rahvuste poolehoidu võitmine ja nende värbamine bolševikel peaaegu täielikult läbi. Põhjuseks mitte ainult see, et bolševikud eirasid kohalikku etnilist traditsiooni, vaid ka asjaolu, et Vene impeeriumis olid Turkestani rahvad sõjaväeteenistusest vabastatud, mistõttu neil puudus vastav kogemus. Punaarmeesse mobiliseerimine kutsus 1920. aastal esile kohalike vastupanu, mistõttu rahvusväeosade organiseerimine edenes selles piirkonnas vaevaliselt ja formeeritud üksustes moodustasid põhituumiku venelased.

Põhja-Kaukaasia rahvaste seas õnnestus bolševikel edu saavutada, mändides osavalt sealsete rahvaste traditsioonilistele vastuoludega, toetades kord üht, kord teist hõimu. Kokkuvõttes moodustati põhjakaukaaslastest mitu irrregulaarset üksust, mis sõdisid oma kodukandis. Hoolimata Stalini soovist moodustada mägilastest diviisi ja saata see Poola rindele, suuri sõjaväeüksusi selles regioonis siiski ei formeeritud. Taga-Kaukaasia rahvusväeosade

formeerimisel aastatel 1920–1922 lähtuti aga juba kohapeal olemas olnud väeosade reorganiseerimisest.

Kirjandus

- Abbott, Peter; Pinak, Eugene** 2004. *Ukrainian Armies 1914–55*. Oxford: Osprey Military.
- Drizulis, A.; Krastinš, J.** 1985. *Die roten Lettischen Schützen 1917–1920*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Eesti Vabadussõda** 1996. 1. kd, Tallinn: Mats.
- Gorelik, Jakov** 1969. *Revolutsiooni sõdur*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920**. 1984. 1.–2. kd. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ojalo, Hanno** 2014. *Punakütid*. Tallinn: Argo.
- Rosenthal, Reigo** 2008. *Ladoner – väejuht. Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas*. Tallinn: Argo.
- Siilivask, Karl** (toim.) 1982. *Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920)*. 2. kd. Eesti Tööraha kommuun. *Kodusõda ja võitlus rahu eest*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Stalin, Jossif** 1946. *Marksism ja rahvus- ning koloniaalküsimus*. Tallinn: Poliitiline kirjandus.
- Tipner, Johannes** 1953. *Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Zeidler, Manfred** 1998. *Eine moderne Armee ist eine offensive Armee. Die Sowjestreitkräfte im Zeichen des Stalinismus. – Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte*. Hrsg. Stefan Plaggenborg. Berlin: Berlin Verlag.
- Берзиньш, Валдис и др.** 1980. *Революционные латышские стрелки (1917–1920)*. Рига: Институт истории Академии Наук Латвийской ССР.
- Безугольный, Алексей** 2007. *Народы Кавказа и Красная Армия. 1918–1945 годы*. Москва: Вече.
- Божко, Олег** 2011. *Украинцы в Красной Армии. Опыт историко-статистического анализа. – Родина, № 2 (2011)*.
- Василевский, Александр** 1988. *Дело всей жизни. Воспоминания*. Кн. 1. Москва: Издательство политической литературы.
- Ганоцкий Н. Г. и др.** 1971. *Краснознаменный Северокавказский. Очерк истории Краснознаменного Северокавказского военного округа*. Ростов: Ростовское книжное издательство.
- Волкоганов, Дмитрий** 1994. *Троцкий, т. 1*. Москва: Новости.
- Гайворонски, Федот** (ред.) 1987. *Эволюция военного искусства: этапы, тенденции, принципы*. Москва: Воениздат.
- Ганин, Андрей** 2011. „Помнят псы-атаманы, помнят польские паны...”. *Почему побеждала Красная Армия? – Родина, № 2 (2011)*.

- Герман, Аркадий** 2011. «Не за такие порядки мы боролись». 1-й Екатеринбургский коммунистический немецкий стрелковый полк. – Родина, № 2 (2011).
- Градосельский, Василий** 2001. Национальные воинские формирования в Красной Армии (1918–1938 гг.). – Военно-Исторический Журнал, № 10 (2001).
- Грицкевич, Анатолий** 2009. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Минск: Харвест, 2009.
- Дерябин, А. И.** 1998. Национальные армии. Гражданская война в России 1917–1922. Москва: Аст.
- Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922)** 1971–1978. Сборник документов. В 4-х томах. Москва: Военное издательство министерства обороны СССР.
- Екельчик, Сергей** 2010. История Украины. Становление современной нации. Киев: Издательство К.И.С.
- Жаров, Лев и Устинов, Виктор** 1960. Интернациональные части Красной Армии в боях за власть советов. Москва: Военное издательство министерства обороны СССР.
- Исаков П. Ф. и др.** 1974. Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР. Москва: Воениздат.
- Колычев, Василий** 1979. Партийно-политическая работа в Красной Армии в годы Гражданской войны 1918–1920. Москва: Наука.
- КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК 1981–1984.** В 15 томах. Москва: Издательство политической литературы.
- КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза** 1981. Москва: Военное издательство.
- Крастиньш, Янис** (ред.) 1962. Латышские стрелки в борьбе за советскую власть. Рига: Издательство Академии Наук Латвийской ССР.
- Крастиньш, Янис** 1972. История Латышских стрелков (1915–1920). Рига: Зинатне.
- Ленин, Владимир** 1967–1981. Полное собрание сочинений, 5-е издание, в 55 томах. Москва: Издательство политической литературы,
- Маамяги, Виктор** 1987. В огне борьбы. Красные эстонские стрелки, Москва: Мысль.
- Манжолов, Керейхан** 1973. Национальные формирования Красной Армии в Средней Азии и Казахстане в 1918–1920 гг. Автореферат на соискание научной степени кандидата исторических наук. Алма-Ата.
- Невская, Татьяна и Морозова, Ольга** 2011. Горцы Северного Кавказа и Красная Армия. – Родина, № 2 (2011).
- Панкратов, Н. Р.** 1980. В. И. Ленин и Советские вооруженные силы. Москва: Воениздат.
- Печенин, Илья** 2011. Телефонист, говорящий на идиш. Евреи в Красной Армии. – Родина, № 2 (2011).
- Полторацк, Сергей** 2011. Петроградские интернационалисты. – Родина, № 2 (2011).

- Садыкова, Бахыт и Ауезов, Махамбет.** Деятельность Центрального мусульманского комиссариата Советской России (страницы истории), Центр-Азия, <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1131095220>>, (03.09.2015).
- Серебряков, Г. И. и др.** 1979. Краснознаменный Киевский. Очерки истории Краснознаменного Киевского военного округа (1919–1979). Киев: Издательство политической литературы Украины.
- Солдатенко, Валерий** 2012. Гражданская война в Украине 1917–1920 гг. Москва: Новый Хронограф.
- Софинов, Павел** 1960. Очерки истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии (1917–1922). Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Спрелис, А. И.** 1967. Латышские стрелки на страже завоеваний Октября. Рига: Зинатне.
- Спрелис, Аусеклис** 1973. Латышские стрелки на фронтах гражданской войны в Советской России. Автореферат. Рига: Институт истории Академии Наук Латвийской ССР.
- Сталин, Иосиф** 1946–1952. Сочинения, в 18 томах. Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Тинченко, Ярослав** 2014. Під зіркою Давида. Еврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках. Київ: Тетрага.
- Хромов С. С.** (ред.) 1987. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Москва: Советская энциклопедия.
- Шубин, Александр** 2014. Красный флаг над Ригой. – Родина, № 9 (2014).
- Шубин, Александр** 2013. Махно и его время. О великой революции и Гражданской войне 1917–1922 гг. в России и на Украине. Москва: URSS.

IGOR KOROTIN, MA (ajalugu), KVÜÕA sõjaajaloo lektor, Tallinna ülikooli doktorant